

Cəmila NOVRUZOVA

AMEA Folklor İnstitutu

e-mail: novruzovacemile0@gmail.com

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2025.1.127>

AZSAYLI XALQLARIN FOLKLORUNUN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ YENİ MƏRHƏLƏ

Xülasə

Azərbaycan keçmişdən günümüzədək müxtəlif xalqların və etnosların tolerant yaşadığı diyardır. Onların folkloru mənəvi dünyamızı zənginləşdirən ən qiymətli qaynaqlardır. Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların, etnik qrupların folklorunun toplanması və araşdırılması yalnız həmin xalqların tarixi, milli-mənəvi dəyərləri üçün deyil, dünya mədəniyyəti üçün də vacibdir. Buna görə də hər bir araşdırıcı ölkəmizdə yaşayan xalqların və etnosların folklorunun, etnoqrafiyasının öyrənilməsinə önəm verməlidir.

Azərbaycandakı azsaylı xalqların və etnik qrupların folklorunun toplanmasına və araşdırılmasına diqqət 19-cu yüzildən başlanmışdır. Aktuallığını itirməyən mövzu AMEA Folklor İnstitutunun alimlərinin də həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. 2014-2022-ci illərdə bu mövzuda daha ciddi və önəmli araşdırmalar aparılmış, talışlar, avarlar, ingiloylar, udilər, ləzgilər, saxurlar, hapıtlar, tatların folkloru və etnoqrafiyası ilə ilgili kitablar və məqalələr işıq üzü görmüşdür.

Məqalədə “Azsaylı xalqların folkloru” seriyasından nəşr edilmiş 5 kitab haqqında məlumat veriləcəkdir.

Açar sözlər: Azsaylı xalqlar, talışlar, avarlar, ingiloylar, udilər, ləzgilər, saxurlar, tatların folkloru

Jamila NOVRUZOVA

A NEW PHASE IN THE STUDY OF THE FOLKLORE OF MINORITY PEOPLES

Summary

Azerbaijan has been a land where various peoples and ethnicities have lived in tolerance from the past to the present. Their folklore is one of the most valuable sources that enrich our spiritual world. The collection and research of the folklore of the minority peoples and ethnic groups living in Azerbaijan is not only important for the history and national-cultural values of these peoples, but also for world culture. Therefore, every researcher should prioritize studying the folklore and ethnography of the peoples and ethnicities living in our country.

The collection and research of the folklore of the minority peoples and ethnic groups in Azerbaijan started in the 19th century. This timeless subject has always been at the center of attention of scholars at the Azerbaijan National

Academy of Sciences Folklore Institute. Between 2014 and 2022, more serious and important research on this topic was carried out, resulting in the publication of books and articles on the folklore and ethnography of the Talysh, Avars, Ingilois, Udins, Lezgins, Sakhurs, Napits, and Tats.

This article will provide information about five books published in the "Folklore of Minority Peoples" series.

Keywords: *Minority peoples, Talysh, Avars, Ingilois, Udins, Lezgins, Sakhurs, Tats' folklore.*

Джамила НОВРУЗОВА

НОВЫЙ ЭТАП В ИЗУЧЕНИИ ФОЛЬКЛОРА МАЛОЧИСЛЕННЫХ НАРОДОВ

Резюме

Азербайджан с древности до наших дней является землей, где различные народы и этносы живут в атмосфере толерантности. Их фольклор является одним из самых ценных источников, обогащающих наш духовный мир. Сбор и исследование фольклора малочисленных народов и этнических групп, проживающих в Азербайджане, важно не только для истории и национально-духовных ценностей этих народов, но и для мировой культуры. Поэтому каждый исследователь должен уделять внимание изучению фольклора и этнографии народов и этносов, проживающих в нашей стране.

Сбор и исследование фольклора малочисленных народов и этнических групп Азербайджана начали уделять внимание с 19 века. Эта актуальная тема всегда была в центре внимания ученых Института фольклора НАН Азербайджана. В 2014-2022 годах были проведены более серьезные и важные исследования по данной теме, в результате чего были опубликованы книги и статьи о фольклоре и этнографии талышей, аварцев, ингилов, удинов, лезгинов, сахуров, хапывтов, татов.

В статье будет представлена информация о 5 книгах, изданных в серии «Фольклор малочисленных народов».

Ключевые слова: *малочисленные народы, талыши, аварцы, ингилоиды, удины, лезгины, сахуры, татский фольклор*

Giriş

Müstəmləkəçi dövlətlər işğal altında olan ərazilərdəki xalqları assimilyasiyaya – əritməyə məruz qoyurdular. Burada əsas məqsəd xalqları soykökündən, tarixindən ayırmaq, öz keçmişindən uzaqlaşdırmaq idi. Çarizm dövründə bu proses zəif gedirdisə də, xalqlara azadlıq verəcəyini vəd edən bolşeviklər assimilyasiyanı sürətləndirdilər. Türk və müsəlman xalqları arasında birləşdirici rol oynayan əlifbanı dəyişdirdilər, beynəlmiləçilik adı altında rus mədəniyyətini, dilini təbliğ etməyə başladılar. Lakin istədiklərinə tam nail ola bilmədilər. Yerli əhali, o

cümlədən azsaylı xalqlar, etnik qruplar milli-mənəvi dəyərlərindən, tarixi keçmişindən ayrılmayıb, öz mənafə və hüquqlarını qoruya bildilər.

Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra dövlətimizin dəstəyi, prezident fərmanları, bu istiqamətdə lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi assimilyasiyaya qarşı mübarizədə mühüm və həlledici rol oynadı.

1. Azərbaycanda azsaylı xalqlarla bağlı dövlət siyasəti

Azərbaycan tarix boyu multikultural dəyərlərə üstünlük verilən bir məkan olmuşdur. Məlumdur ki, istər milli, istərsə də dini müxtəlifliyə malik xalqların və etnik qrupların nümayəndələrinin, mehriban, sülh, qarşılıqlı anlaşma şəraitində və hörmətlə yaşaması bu diyarda da təmin olmuşdur. “2009-cu ilin siyahıyaalınmasına görə Azərbaycan əhalisinin 8,4 faizini milli azlıqlar, azsaylı xalqlar və etnik qrupların nümayəndələri təşkil edir” [7].

Etnoqrafik rəngarəngliyi ilə seçilən bu ərazidə Azərbaycan türkləri ilə bərabər, talış, ləzgi, kürd, tat, avar xalqları, saxurlar, ingiloylar, molokanlar, buduqlular, xınalıqlar, qızlar, dağ yəhudiləri və başqa etnik qruplar yaşayırlar. “Azərbaycan müxtəlif etnik və dini qrupların ənənəvi dözümlülük və harmonik birgəyaşayışı üzərində qurulmuş və həyata keçirilən milli siyasətin aparıldığı çoxmillətli və çoxdini ölkədir” [8].

“1926-cı ilin ümumittifaq siyahıyaalınmasının yekunlarını görə, Azərbaycanda məskunlaşan xalqların sayı 95 olub. 1989-cu ildə SSRİ-də aparılan sonuncu ümumittifaq əhali siyahıyaalınması məlumatlarına əsasən isə Azərbaycanda yaşayan millətlərin, xalqların və etnik qrupların sayı əvvəlki illərə nisbətən nəinki azalıb, əksinə, xeyli artaraq 115-ə çatıb” [9].

Azsaylı xalqların araşdırılması, onların folkloru, mədəniyyəti, təlim, təhsil sistemi, əlifba yaradılması və s. kimi məsələlər keçən əsrin əvvəllərində də aktual olmuşdur. Bolşeviklərin bu tədbirlərinin arxasındakı əsl niyyəti işğal etdiyi ərazilərdə daxili çaxnaşmalar, dini, milli iğtişaşlar yaratmaqla həmin yerlərdə öz hakimiyyətini daha da gücləndirmək idi. Belə ki, 1929-cu ildə əsrlərdir Azərbaycanda mövcud olan ərəb qrafikalı əlifbanı dəyişərək latın qrafikalı əlifbaya, 10 il sonra, yəni 1939-cu ildə isə kiril qrafikalı əlifbaya çevirmələri heç də təsadüfi deyildir. Burada əsas məqsəd Milləti soykökündən ayırmaq, milli ədəbiyyatımızın kütləvi şəkildə keçmişlə bağlılığına maneçilik törətmək, yalnız özlərinə sərf edən əsərləri yeni qrafikaya çevirməklə əhalinin milli ruhuna, milli düşüncəsinə “mədəni” formada zərbə vurmaqdan ibarət idi. Bu, ədəbiyyatımızın gələcəkdə acınacaqlı tale yaşamasına səbəb olmuş, gənc nəsillərin 1929-cu ilədək yazılmış əsərləri orijinaldan oxuyub anlaya bilməməyindəki çətinliklərə gətirib çıxarmışdır. Deməli, rusların yeritdiyi bu siyasət istər-istəməz nəticəsini də göstərə bilmişdir.

SSRİ dövrü ilə müqayisədə Azərbaycan Respublikasında müstəqillik qazandıqdan sonra multikulturalizmin inkişafı üçün lazımi tədbirlər görülmüş və edilən çoxistiqamətli fərmanlar öz nəticəsini vermişdir. 1992-ci ilin sentyabrın 16-da Azərbaycan Respublikasının prezidenti Əbülfəz Elçibəyin “Azərbaycan Respubli-

kasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” fərmanı onların sərbəst inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq ehtiyacını nəzərə alaraq, respublikada millətlərarası münasibətləri daha da təkmilləşdirmək və qurulmaqda olan hüquqi dövlət tələbləri səviyyəsinə qaldırmaq məqsədini daşıyırdı. Bu fərmanın 7-ci maddəsi belədir: “Azərbaycan Respublikasının Elmlər Akademiyasında və M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetində Azərbaycanda (güney bölgəsi daxil olmaqla) yaşayan bütün xalqların qədim köklərini, tarixi inkişafını, dil və ədəbiyyatının tədqiqini təmin etmək və onu dünya tələbləri səviyyəsinə çatdırmaq məqsədilə semitologiya, antik dillər, qafqazşünaslıq kafedraları və şöbələri açılın, burada Şumer, Elam, Manna, Midiya, Albaniya, Xəzər və başqa qədim etnosların tarixi və mədəni irsini araşdırmağa qadir olan mütəxəssislər hazırlansın. Bu məqsədlə xaricdən mütəxəssislər dəvət olunsun və xaricə, dünya əhəmiyyətli elm və tədris ocaqlarına tələbə, aspirant və elmi işçilər ezam edilsin, bütün xərclər dövlət büdcəsi hesabına ödənilsin” [10].

Fərmanın 13-cü maddəsinə əsasən Prezident aparatında millətlərarası münasibətlər üzrə Məsləhət Şurası da yaradılmışdır.

“MDB ölkələri içərisində Azərbaycanın milli azlıqların hüquqlarının qorunması ilə bağlı qoşulduğu beynəlxalq Konvensiyalar qanunvericilik baxımından daha mükəmməldir. Belə ki, Azərbaycan BMT Baş Assambleyasının 1992-ci il 18 dekabr tarixində milli, etnik, dini və dili azlıqlara mənsub şəxslərin hüquqları ilə bağlı qəbul etdiyi Bəyannaməyə və Avropa Şurasının 1995-ci il fevralın 1-də “Milli azlıqların hüquqlarının qorunması haqqında” qəbul etdiyi Çərçivə Konvensiyasını təsdiq edib. Azərbaycan AŞ-ın Konvensiyasına 13 iyun 2000-ci ildə qoşulub” [11].

Azərbaycan Respublikasında milli azlıqların məsələləri ilə məşğul olan əllyə qədər qeyri-hökumət təşkilatları, xeyriyyə cəmiyyətləri, ictimai birliklər və s. fəaliyyət göstərir. “Ölkəmizin ərazisində məskunlaşan azsaylı xalqların dilində 15-dən, rus dilində isə 30-dan çox qəzet və jurnal nəşr olunur. Telekanallarda, milli azlıqların etnik-mədəni həyatı, etnoqrafiyası barədə müntəzəm materiallar hazırlanır. Milli azlıqların sıx yaşadığı 5 bölgədə isə yerli teleradio kanalları fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda təlim yalnız rus dilində olan 19 və təlim yalnız gürcü dilində olan 6 orta ümumtəhsil, 345 beynəlmiləl orta məktəb fəaliyyət göstərir” [12]. Bu statistik məlumatlar deməyə əsas verir ki, dövlətimiz azsaylı xalqların hərtərəfli yaşayışının təminatı üçün əlindən gələni edir. Hər il milli azlıqların mədəni irsinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə “Azərbaycan – doğma diyar” devizi altında Azsaylı Xalqların İncəsənəti festivalı da keçirilir.

AMEA Folklor İnstitutunda 2012-ci ildə azsaylı xalqların folklorunun toplanması, sistemləşdirilməsi və tədqiqlərin aparılması məqsədilə Azsaylı xalqların folkloru şöbəsi yaradılmışdır. Şöbənin fəal, çoxistiqamətli elmi araşdırmaları və

tədqiqatları nəticəsində beş cildə “Azsaylı xalqların folkloru” kitabı çapdan çıxmışdır. Layihə rəhbəri akademik Muxtar Kazımoğlu İmanov azsaylı xalqların folklorunun toplanılması üçün tədqiqatçı-folklorşünas alimləri bu işə cəlb etmişdir.

2. Azsaylı xalqların folkloru. 1-ci kitab

2014-cü ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında çap edilmiş 204 səhifəlik “Azsaylı xalqların folkloru” adlı kitabı filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mətanət Yaqubqızı tərtib etmiş və ön söz yazmışdır. Toplu Şəki-Zaqatala regionunda yaşayan avar, udi, saxur və ingiloyların milli adət-ənənələri haqqında tam təsvir vardır. Redaktoru filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Rza Xəlilov olan kitaba AMEA Folklor İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, sənətsünaslıq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, albanşünas Bəxtiyar Adil oğlu Şahverdiyev “Qafqaz Albaniyasının əski qafqazdilli sakinlərindən çilb (avar), çiqb (saxur), gel (ingiloy) və udiilər barədə bəzi qeydlər”, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Asiyyat Kamil qızı Tinayeva “Avar folkloru”, AMEA Coğrafiya İnstitutunun Hidrologiya və su ehtiyatları şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru Cuma Həzrət oğlu Məmmədov “Saxur xalqının tarixən sönmüş çırağının yenidən işıqlanması” adlı rəylər yazmışlar. Mətanət Yaqubqızı “Ortaq mühit, orta q adət-ənənə, orta q dil” adlı ön sözə Şəki-Zaqatala ərazisində yaşayan milli azlıq və etnik qruplar haqqında coğrafi məlumat və onlarla bağlı qısa bir rəvayətlə başlayır. Daha sonra udiilər, avarlar, saxurlar və ingiloyların tarixi, etnoqrafiyası, dili, tədqiqatçıları haqqında məlumat verir. Azərbaycanda yaşayan müxtəlif dilli xalqları birləşdirən orta q ünsiyyət dilinin Azərbaycan dili olduğunu nəzərə çatdıran müəllif nümunələrlə fikrini əsaslandırmışdır. “Çox maraqlı faktdır ki, azsaylı xalqların örnəklərində qədim sözlər mövcuddur ki, bu da dilçilər üçün ən sanballı mənbədir. Bir neçə nümunəyə diqqət edək: Məsələn, udi dilində işlənən siyux - sıyıq, tabak (tabax) - xonça – sini, yəxni – (yəxnə) - ət yeməyi; saxur dilində işlənən qadax (qədək) - mismar; ərava – araba; doxxaz (doqqaz)-küçə - həyət qapısı; arxaç-arxac – sürü və naxırların yatağı; açıq havada istirahət etdiyi yer və s. qədim türk sözləridir və günü bu gün nitqdə işlənəməkdədir” [1, s. 16-17].

Ön sözdən sonra həmin azsaylı xalqların, etnik qrupların folkloruna aid toplama mətnləri, mətnlərin qarşısında isə söyləyicilərin adları və tərcümə edənləri qeyd edilmişdir. Belə ki, udi dilinin tərcüməsinə məsul şəxs Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsinin 3 saylı orta məktəbinin müəllimi Sevil Atayeva, avar dilinin tərcüməsinə məsul şəxs AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun elmi əməkdaşı Cəmilə Keysərovskaya, saxur dilinin tərcüməsinə məsul şəxs Zaqatala rayonunun Mina Nəzirova adına orta məktəbinin baş müəllimi Oktay Camalov, ingiloy dilinin tərcüməsinə məsul şəxs Zaqatala rayonunun Əliabad icra nümayəndəliyinin baş mühasibi Əlican Əlicanov olmuşdur. Udiilərin əlifbası, onların Qəbələnin Nic kəndində yaşaması, əhaləsi və s. haqqında statistik məlumatlardan sonra folklor nümunələri – andlar, inəncilər, yuxuyozmalar, alqışlar, qarğışlar, yaz bayramı, toy

adətləri, nəğmələr, tapmacalar, rəvayətlər, nağıllar, atalar sözləri, məsəllər, lətifələr verilmişdir. Nümunə: “Əil qoya tək mandatan iz turin tərəf munfultun laxsaki, əilen tək qoya makan kibi. Uşaq evdə tək qalanda süpürgəni baş-ayaq qoyurlar ki, uşaq evdə tək qorxmasın” [1, s.27].

Müvafiq olaraq avar, saxur və ingiloylar haqqında da bu tip məlumatlar və folklor toplama mətnləri əks olunmuşdur. Avar atalar sözü: “К1yx1алаб бац бакълад хъала – Тənbəl canavar acından ölər” [1, s.110].

Saxur toy adətlərindən bir nümunə:

“Ədatbı - Cavanar xınabişekanı sabayle. Əmisesəni, kaneni qoharbışdi xay-bişekani sabayle. Ma-ad tanpırıka mahnıbını eyhe. Hambaşə “Ceyranım”, “Ay lilay, lilay”, “Salamalıkbını” ha-a.

Adət-ənənələr – Xına gecəsinə oxşar bir mərasim keçirilirdi ki, cavanlar yığışardı əmisinin evinə. Orada tənburla mahnı oxuyardılar. Saxurların mahnıları oxunardı. Burada “Ceyranım”, “Ay lilay, lilay”, “Salamalıklar” və s. mahnılar oxunardı” [1, s.126].

İngiloy folklorundan bayatıya nümunə:

“Tet sindebi matsiya,

Nabadevi tviliya.

Kaluşən çəm sikvaruli

Şakarivi tkbiliya.

Ağ corab geyinmişəm,

Yapıncı kimi istidi.

Sənin ilə məhəbbətim

Şəkər kimi şirindi” [1, s.182].

Onu da qeyd edək ki, əsasən Qax, Zaqatala, Balakən rayonları ərazisində yaşayan, qismən də Türkiyə və Gürcüstanda məskunlaşan ingiloyların əlifbası yoxdur.

Kitabın sonunda isə udin, avar, saxur və ingiloy folklor mühitini əks etdirən fotosəkillər yer almaqdadır. Bu uğurlu tədqiqat işi digər kitabların da silsilə halında nəşr edilməsinə rəvac vermişdir.

3. Azsaylı xalqların folkloru. 2-ci kitab

2017-ci ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında çap olunan 196 səhifəlik kitab filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Atəş Əhmədli və Dadaş Əliyev tərəfindən toplanıb, tərtib edilmişdir. İsmayılı rayonunda yaşayan lahic (tat), ləzgi, rus (molokan) və hapıtların folklor nümunələri daxil edilən kitabın ön sözündə İsmayılı rayonunun coğrafi mənzərəsi, tarixi abidələri, əhalisi haqqında məlumat verilmişdir. Rayon ərazisində milli və dini fərqləri ilə seçilən tat, ləzgi, hapıt, slavyan və daha azlıq təşkil edən yəhudi və kürdlərin məskunlaşdığı qeyd edilir.

Redaktoru filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Afaq Ramazanova olan kitabda lahıclar, ləzgilər, molokanlar və hapıtlar haqqında yetərli bilgilər verilmiş, onların hər birinə aid folklor nümunələri öz əksini tapmışdır. Folklor mətnlərinin

bir çoxu tat, hapıt və ləzgi dillərindən Azərbaycan türkcəsinə Dadaş Əliyev (lahıcat dilindən), İldırım Məsimov (hapıt dilindən), Elsevər Məsimov (hapıt dilindən) və Bəxtiyar Rəhimov (ləzgi dilindən) tərəfindən tərcümə edilmişdir. Lahıcların əlifbası, tarixi haqqında məlumatlarla yanaşı, bu kitabın hazırlanmasında istifadə olunan lahıç dilinin və folklorunun öyrənilməsi istiqamətində aparılan tədqiqat işlərinin siyahısı da əlavə mənbə kimi qeyd olunmuşdur.

Daha sonra demonik varlıqlar haqqında mətnlər, inanc və sınımalar, alqış və qarğışlar, rəvayətlər, nağıllar, şəbədələr, lətifələr, maraqlı əhvalatlar, vücudnamə, atalar sözləri, tapmacalar, bayatı və ağılar, əmək nəğmələri, düzgülərə aid folklor mətnləri Azərbaycan türkcəsində tərcüməsi ilə bir yerdə verilmişdir. Lahıcların mərasim folkloru, lahıcların mətbəxi, toponimlər, AMEA Folklor İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, fil. ü.f.d. Atəş Əhmədli tərəfindən təqdim olunmuş “Lahıç folklor qrupu” haqqında ətraflı məlumatlar da yer almaqdadır.

Lahıç folklorundan inanc və sınımalara nümunə: “Hündür yerdən yıxılıb əzilən uşağın sağalması üçün həmin yerə mıx vurur, sonra şam, yaxud məşəl yandırır” [2, s.16]

Azərbaycandakı Qafqaz mənşəli xalqlar arasında sayca ən üstün mövqedə olan, Qusar, Xaçmaz, Quba, Qəbələ, İsmayıllı və Şəki rayonlarında, habelə Bakı və Sumqayıt kimi şəhərlərdə yaşayan ləzgilər, İsmayıllı rayonunun İvanovka kəndində 19-cu yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq bu günə qədər yaşayan rusdilli molokanlar, Quba, Xaçmaz, Qəbələ, İsmayıllı, Ağdaş rayonlarında, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində yaşayan hapıtlar haqqında da tarixi, dini, əlifbası, məskunlaşma arealı, mədəniyyəti və s. haqqında məlumatlar əks olunmuş, onların hər birinə aid folklor toplama mətnləri tərcüməsi ilə birgə verilmişdir. Həmin xalqların folklorundan bəzi nümunələrə nəzər yetirək:

Ləzgi atalar sözü – “Пуд виш сварын агънахди ятІунихъ экъвэмер. – 300 illik bataqlıqda içməli su axtarma” [2, s.148].

Molokan folklorundan tapmaca:

“Стоит копна
Посреди двора,
Спереди вила,
А сзади метла (**корова**)” [2, s.159].

Hapıt folklorundan bayatı:

“Əzizinəm əc lurə,
Əc lurə hey uc lurə.
Dünya həyc bağ-bağat,
Yin qayçubun xad lurə.
Əzizinəm o deyə,
O deyə,hey bu deyə,
Dünya oldu bağ-bağat,
Biz qırıldıq “su” deyə” [2, s.180-181].

Kitabın sonunda isə söyləyicilər haqqında məlumat verilmişdir.

4. Azsaylı xalqların folkloru. 3-cü kitab

2017-ci ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında nəşr olunan Sədaqət Kərimovanın “Mənim şair xalqım” adlı 394 səhifəlik kitabı işıq üzü gördü. Kitaba Azərbaycanın, Dağıstanın və Türkiyənin ləzgi kəndlərindən uzun illər topladığı bayatılar daxil edilmişdir. Kitabın redaktoru Dağıstan Dövlət Universitetinin professoru Hacı Qaşarovdur. Bu onu göstərir ki, AMEA Folklor İnstitutu yalnız respublika səviyyəsində iş görmür, Azərbaycandan kənardakı alimlərlə də daim elmi müzakirələrdə olur, ədəbi əlaqələrin genişlənməsinə şərait yaradır. Hacı Qaşarov kitab haqqında fikrini belə ifadə edir: “Xalqının vurğunu olan, zərif cüssəli, lakin güclü iradəyə malik olan Sədaqət Kərimova qarış-qarış gəzərək bu qəbildən olan materialları toplamış, onları sistemləşdirərək sahmana salmış, uzun zaman tələb edən tədqiqat və yaradıcılıq prosesi nəticəsində bu kitabı ərsəyə gətirmişdir” [3, s.299]. “Mənim şair xalqım” kitabı ləzgi folklorşünaslığı sahəsində çalışan peşəkarlar, eləcə də orta məktəb şagirdləri və ali məktəb tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kitab üç hissədən ibarətdir. Birinci hissədə müəllif ləzgi folklorunun xüsusiyyətlərindən, onların yarandığı dövrlərdən və inkişaf mərhələlərindən söhbət açır. İkinci hissədə 50-dən artıq bayatı ustadı haqqında məlumatlar verilir, onların portretləri təqdim olunur. “Bayatılar” adlanan üçüncü hissədə müxtəlif mövzulara aid, olduqca gözəl və mənalı ləzgi bayatıları verilir.

Əsərlərini rus, Azərbaycan və ləzgi dillərində yazan istedadlı şair, tərcüməçi, bəstəkar, ssenarist Sədaqət Kərimova kitaba yazdığı “Müəllif sözü”ndə ləzgilərin məişəti, adət-ənənələri, mədəniyyəti, vətən sevgisi, sevənlərin izzətləri və s. kimi mövzuların bayatılarda necə təəcəssüm etdiyindən bəhs etmişdir. “Ləzgi dilinin dadı, onun ana südü, ata evi qədər əzizliyi folklorun bir qolu olan bayatılarda qabarıq şəkildə üzə çıxır” [3, s.300]. 60-dan çox ləzgi kəndini gəzib-dolaşan müəllif Qusar, Quba, Xaçmaz, Qəbələ, Oğuz, İsmayılı, Şəki, Ağdaş və başqa rayonların müxtəlif kəndlərindən, o cümlədən Türkiyənin ləzgilər yaşayan kəndlərindən mahnılar toplayaraq, onların içindən indiyə kimi çap olunmamış nümunələri də üzə çıxarmağa nail olmuşdur.

Kitabda bayatılar “Uca dağlar başında”, “Samura sellər gəldi”, “Könül se-vən yar üçün”, “Yaşıl bağdan yaşıl bağa”, “Şeh qonan muleylilər”, “Anama elçi göndər”, “Qürbətdə yellər əsir”, “Yüksəklikdə beş eyvan” başlıqları altında verilmişdir. Həmin bayatılara bir neçə nümunə göstərək:

*Dağlardakı gözəl yar,
Dağ üstündə dağ olmaz.
Qarşımdan ötüb keçmə,
Tək ağacdən bağ olmaz [3, s. 308].*

Mən tərəfə baxmırsan,

*İş-gücün çoxmuş kimi.
Özünü çox öymə gəl,
Səndən heç yoxmuş kimi [3, s. 320].*

*Bulağın buz suyunu,
Ürəyi yanana ver
Dünya beş gündür, ata,
Məni sevdiyimə ver. [3, s. 337]*

*Bağçaya yetiş, yarım,
Mən çiçək dəranəcəm.
Mənimlə bəriş, yarım,
El bizi görəcəm [3, s. 359].*

Kitabın sonunda isə ləzgi xalqının adət-ənənələrinə, mədəniyyətinə aid fotolar, o cümlədən söyləyicilərin bir qisminin də şəkilləri əks olunmuşdur.

5. Azsaylı xalqların folkloru. 4-cü kitab

2019-cu ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında işıq üzü görən, tərtib edəni, toplayanı və ön söz müəllifi İradə Məlikova olan “Talış folkloru” adlı 224 səhifəlik kitabında Azərbaycanın cənub bölgəsində yaşayan talış xalqının folklor nümunələri toplanmışdır. Kitabın redaktoru filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Afaq Ramazanova, rəyçiləri isə Mətanət Yaqubqızı və Vüsalə Kərimovadır. Müəllif ön sözdə 21 fevral Beynəlxalq Ana dili gününün tarixi, Yer kürəsində 7105 dilin mövcudluğu, Azərbaycan Respublikasında 35-ə yaxın dildə danışan xalqın olması və s. məlumatlarla yanaşı, talış dilinin Hind-Avropa dil qrupuna daxil olduğunu da qeyd etmişdir. Lənkəran, Masallı, Lerik və Astara rayonları talışların sıx yaşadığı yerlərdir. Digər etnik qruplar, azsaylı xalqlar kimi talışların da Azərbaycanda sərbəst ana dilindən istifadə etmək, tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır.

Kitabda talış xalqının milli dəyərlərini, adət ənənələrini, mədəniyyətini özündə əks etdirən folklorun bir çox növlərinə aid toplama mətnləri yer almışdır. Buraya atalar sözləri, tapmacalar, yanılmaclar, mahnılar, bayatılar, ağılar, laylalar, toy adətləri, yas adətləri, hüsr adətləri, qarğışlar, nalə-haraylar, yalvarışlar, dualar, öyüd-nəsihətlər, ürək-dirək, başa qaxınclar, andlar, rəvayətlər, əfsanələr, nağıllar, lətifələr, toponimlər, ziyarətgahlar, talışların bəzi inancları haqqında, talışlarda dini bayramlar və dini ayinlər, vəsfi-hallar, dini ağılar, bayramlar haqqında mətnlər daxildir. Həmin mətnlər Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi ilə verilmişdir. Məsələn, “Noşi jə xavlo cızgə bu bədo. Naşının bişirdiyi halva yanıq iyi verər” [4, s.19] və ya “Vində çaşi bo kuə çaşi xəy ni! Görən gözün kor gözə xeyri yox” [4, s.23]. Toplanılan folklor mətnləri Talış dilindən Azərbaycan türkcəsinə Allahverdi Əğərıza oğlu Bayrami, Allahverən Süleyman oğlu Nəzərov, Baladdin Aydın oğlu Məhərrəmov, Bəxtiyar Mirzəkişi oğlu İzzətov, Camal Şirəli oğlu

Ağayev, Xanəli Şirəli oğlu Ağayev, Xanlar Ağamirzə oğlu Həmidov, İldırım Şükür oğlu Şükürzadə, Nəriman Fərman oğlu Ağazadə, Nəsir Fazil oğlu Rzayev tərəfindən tərcümə edilmişdir. Kitabın sonunda söyləyicilər haqqında məlumat da verilmişdir.

Bu kitab talış xalqının adət-ənənələrinin və milli dəyərlərinin qorunması, inkişaf etdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

6. Azsayılı xalqların folkloru. 5-ci kitab

2022-ci ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında 128 səhifəlik “Azsayılı xalqların folkloru” 5-ci kitabı çapdan çıxmışdır. Elmi redaktoru filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Rza Xəlilov, tərtib edəni, ön sözün müəllifi və mətnlərin tərcüməçisi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Afaq Ramazanova olan bu kitab 3 hissədən ibarətdir. “Azərbaycanda tatlar və tat folkloru” adlı ön sözündə Afaq Ramazanova Azərbaycanda multikulturalizm, bu mühitdə tatlar, onların öyrənilmə tarixi, Azərbaycan tatlının folkloru ilə bağlı və s. məlumatları əks etdirmişdir. Belə ki, Azərbaycan tatlının müsəlman tatlara, yəhudi tatlara və xristian tatlara olmaqla üç qrupa bölünməsi, onların ayrı-ayrılıqda məskunlaşma arealı, milli-mənəvi dəyərləri, mədəniyyəti və tatlara öyrənilmə tarixi haqqında dəqiq, elmi məlumatlar qeyd olunmuşdur.

Tatların ilk elmi səviyyədə təsnifatı 1929-cu ildə B.Miller tərəfindən aparılmışdır. “B.Millerin Azərbaycan tatlının tədqiqində çox böyük xidmətləri olmuşdur. Bu xidmətlər barədə aşağıda ətraflı məlumat verəcəyimizdən burada yalnız onu qeyd edək ki, professorun “Таты, их расселение говоры (материалы и вопросы)” əsəri tatlara barədə yazılmış ilk hərtərəfli və mötəbər mənbə hesab olunur” [5, s. 5].

Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Gülüstani-İrəm” əsərini tatlara məskunlaşdığı ərazilər barəsində yazılan mötəbər mənbə kimi dəyərləndirən müəllif tatlara məskunlaşdığı arealı ətraflı şəkildə qeyd etmişdir. Tatların özlərini necə adlandırmaları ilə bağlı Miller yazır: “Maraqlıdır ki, Xızıda yaşayan tatlara özlərini “bər-məki”, Şirvan mahalında, xüsusilə Lahıda yaşayan və ya əsən Lahıdan olan tatlara özlərini “lahıclar”, Bakı şəhəri ərazisində yaşayan və əslən Xızı tərəfdən olan tatlara özlərini “dağlı”, Bakının Balaxanı və Suraxanı kəndlərində yaşayan tatlara özlərini “pars” adlandırırlar. Və ya xristian tatlara “erməni” adlandırılır” [5, s. 8].

Həmçinin ön sözdə tatlara folklorunda epik, lirik, dramatik növ janrları, mərasim folkloru, dini folkloruna aid nümunələr də göstərilmişdir. Tat folklorunun unikal cəhətini qeyd edən Afaq Xürrəmçızı tatlara həm türkcə, həm də tatca – iki dildə folklor örnəkləri yaratdıqlarını bildirir. Tat folklorunda iki dildə yaranan tapmaca janrına nümunə göstərək :

*Əloməti, əlomət
Ye çol atas salomət.*

*Tar zərurum,
xişğ vakandum. (Nun, tənür)*

*Əlamətdi, əlamət,
İçi od, çölü salamar.
Yaş vurdum,
Quru çıxartdım (çörək, təndir) [5, s. 23].*

“Bəzən isə çox orijinal və ancaq tatlara xas atalar sözü və məsəllərə də rast gəlinir. Bu atalar sözlərinin bir özünəməxsus cəhəti isə əksər hallarda bu örnəklərdə vulqarizmlərin üstünlük təşkil etməsidir (xüsusilə, Lahıcdan toplanmış örnəklər də)” [5, s. 9].

İkinci hissə toplama mətnlərini əhatə edir. Buraya nağıllar, lətifələr, rəvayətlər, uşaq düzgünləri, uşaq oyunu, nazlamalar, inamlar, sınımalar, ovsunlar, xalq mahnısı, qaynana-gəlin sözləri daxildir. Hər bir mətndən sonra söyləyəni qeyd olunmuş, sonda isə informatorlar haqqında məlumat verilmişdir.

Kitabın sonuncu hissəsi “Tat folklorunun ilkin nəşrləri” adlanır. Buraya daxil edilən “A bore Bəhlül”, “Əhvolot Bəhlul və Yəhyo Bərməki”, “Axağı əz ən gürk”, “Duto zan ve qozi” adlı mətnlər Miller tərəfindən 1903-cü ildə Bakı quberniyasının Şamaxı qəzasının Lahıç kənd sakini Kərbəlayi Əbülqasım oğlu Canbaxşiyevdən toplanmışdır. Həmçinin Erməni-tat mətnləri, Rustov ləhcəsi, Abşeron ləhcələri, Balaxanı ləhcəsi, Xızı ləhcəsi, Kilvar ləhcəsi, Mədrəsə ləhcəsi, Lahıç ləhcəsinə aid folklor mətnləri də kitabda öz əksini tapmışdır. Bu mətnlər filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Afaq Ramazanova tərəfindən tərcümə edilmişdir.

Nəticə

Hələlik beş cildə işıq üzü görmüş kitablar son illər ərzində azsaylı xalqların folklorunun öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malik olub, bu sahədə elmi tədqiqatların aparılması işinə rəvac vermişdir. Ayrı-ayrı müəlliflərin tərtib etdiyi oxşar məzmunlu kitablar, məsələn Vəfa Salehin 2019-cu ildə “Doğma diyarın söz çələngi” adlı kitabı və s. bu sahədəki tədqiqatları daha da zənginləşdirmişdir.

Azsaylı xalqların folklorunun öyrənilməsi Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin bir qolu kimi dəyərləndirilir və bu sahədə tədqiqatları daha da genişləndirmək məqsədi daşıyır. Belə ki, nəşr olunan bu kitablarda udi, avar, saxur, ingiloy, lahıç, ləzgi, molokan, talış xalqlarının nəinki folklor toplama mətnləri, eyni zamanda hər birinin tarixi, mədəniyyəti, məskunlaşma arealı, tədqiqi tarixi haqqında məlumatlar da yer almışdır.

Akademik Muxtar Kazım oğlu İmanovun layihə rəhbərliyi ilə başlamış iş davam etməkdədir.

QAYNAQLAR

1. Azsaylı xalqların folkloru. 1-ci kitab / Mətanət Y. - Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2014. – 204 s.
2. Azsaylı xalqların folkloru. 2-ci kitab / Atəş Ə., və Dadaş Ə. - Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2017. – 196 s.
3. Azsaylı xalqların folkloru. 3-cü kitab / Sədaqət K. - Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2017. – 394 s.
4. Azsaylı xalqların folkloru. IV kitab / İradə M. - Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2019. – 224 s.
5. Azsaylı xalqların folkloru. V kitab / Afaq R. - Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2022. – 394 s.
6. 20-ci əsr Azərbaycan tarixi. II cild. Ali məktəblər üçün dərslik. - Bakı, “Təhsil”, 2009. – 560 s.
7. https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycanda_etnik_azl%C4%B1qlar
8. https://anl.az/el/vsb/Azərbaycanda_yasayan_azsayli_xalqlar/index.htm
9. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2018_4280.htm
10. <https://e-qanun.az/framework/7762>
11. https://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2016_773.htm
12. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2018_4280.htm

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 26.02.2025

Son variant: 11.03.2025